

„Kommunista vagyok. Jobban, mint valaha”

Lajta Erika és Szerdahelyi István beszélgetése

(Részletek)

Lajta Erika, jogász, író, 2007-ben nagyinterjút készített Szerdahelyi Istvánnal (1934–2017), Kivezetés a szépirodalomból (regényes élet-útinterjú) címmel. E beszélgetés terjedelme majd hét szerzői ív, amelyet a közeljövőben fog publikálni a L'Harmattan Kiadó. A szöveg nemcsak egy érdekes, de egyben kendőzetlenül őszinte portrét tár elénk az irodalomtörténész, esztéta, filozófus (és nem mellesleg író és költő) Szerdahelyiről, hanem igen komoly dokumentumértéke is van. Nemcsak Szerdahelyi István karakteres személyiségének megértéséhez segít hozzá minket, hanem az államszocialista korszak kultúrpolitikájába is betekintést enged. Alább, a szerző engedélyével – amiért az Eszmélet folyóirat külön köszönettel tartozik neki – e szövegből közlünk válogatott részleteket, elsősorban az elkötelezett marxista-kommunista értelmiségi munkáságára, szellemi és politikai törekvéseire irányítva a figyelmet.

*

Szerdahelyi Istvánnal hetvenesztendős korában, jóval pályája zenitjén túl, úgy három-négy évvel ezelőtt (2003-ban?) találkoztam először egy baloldali irodalmi társaságban,* ahol még mindig volt, ha csak mutatóba is, abból a Sztálin által különlegesnek aposztrofált embertípusból: a kommunistából, amely az 1989-es rendszerváltás óta állami szinten már mondhatni kiveszett, vagy ahogyan a jobboldaliak gúnyosan mondogatják, nem vészett el, csak átalakult. [...]

1 A Nagy Lajos Irodalmi és Művészeti Társaságról van szó – a szerk. megj.

A fiatalokra kitüntetett figyelmet fordított a Nagy Lajos Társaság. Komolyabb műbírálatra ezért senki se vetemedett. Egyedül egy fekete SZTK-szemüvegkeretes, Arthur Millerre erősen emlékeztető: markáns, karakteres arctervezésű, még így, ültében is igen magasnak látszó férfi kiabált be, néha kéretlenül is, keményebbnél keményebb megjegyzéseket egy-egy vers (versezet? klapancia?) hallatán. Szerdahelyi.

Míntha élvezte volna, hogy jól odamondogathat.

– Fiatal barátom! Ez a vers, úgy, ahogy van, szar. Nem is szar. Kurrva szarr. Nem is kurrva szarr. Cseresznyemagos kurrva szarr [...]. Egy ilyen szókapcsolatért, hogy „lány szellő” meg „tünékeny szerelem”, egy költőt ki kéne végezni. Ezt már az ókorban is szégyellték volna leírni. [...]

Mástól, mint tőle, akit tiszteletteljesen mindenki professzor úrnak szólított, s aki – mint megtudtam – nemcsak hogy professzor, hanem a Magyar Tudományos Akadémia verstanti munkabizottságának elnöke volt a Kádár-korszakban, ilyen sértő megjegyzéseket senki nem tűrt volna el szótlánul. [...] Eszembe jutott, hogy amikor egyszer az asztalszomszédja voltam, Szerdahelyi István azzal dicsekedett el nekem, hogy hajdan, a Magyar Szocialista Munkáspártban kultúrvonalon valami nagykutya volt, olyan magas beosztású, ami akkoriban egy miniszter rangjával – s bizonyára fizetésével is – ért fel. Emellett az elsőszámú kritikai orgánium, a *Kritika* főszerkesztője is volt, sőt mi több, pályája csúcán a *Világirodalmi lexikon* főszerkesztői munkálataival is őt bízták meg.

– A rendszerváltás előtt pártcenzor voltam! Mielőtt valami fontosnak ígérkező, de gyanús mű megjelent volna, fogtam és kihúztam a problematikus részeket. Ha egy anyagon rajta volt az aláírásom, akkor a pártközpont már nem mert belepofázni. Akkor zöld út nyílt a könyv vagy cikk előtt. [...]

– Remélem, nem veszi zokon, ha már mindjárt a legelején a politikai hitvallása felől faggatom.

– Már miért venném zokon? – kérdezett vissza Szerdahelyi István. – Íme a hitvallásom: a ma Magyarországon fennálló rendszert teljes kulturális felépítményrendszerével alapjaiban elutasítom!

– Ön forradalmár? – kompromittáltam magamat Szerdahelyi István előtt egy kissé naiv kérdéssel. (Hát fel lehet tenni egy ilyen kérdést mostanság, 2007-ben?)

– Semmi esetre se vagyok forradalmár. Engem valaki, aki többkevesebb joggal nevezheti magát filozófusnak, egyszer szalonkommunistának titulált.

– Mit jelent az, hogy szalonkommunista?

– Semmit. Fából vaskarika. A szóösszetételből kizárólag a kommunistát tartom magamra nézve találónak. Nemcsak azért, mert még most is, dekonjunktúra idején is magával ragad a marxista elmélet logikája, gyakorlatiassága, az az elvárás, hogy a filozófia ne csak magyarázgassa a valóságot, de változtassa meg. Hanem azért is, mert abszolúte bizonyosra veszem, hogy a társadalmi fejlődés egyszer eljut majd arra a fokra, hogy az alapvető létszükségleti cikkek ingyenesek és mindenki számára hozzáférhetőek lesznek.

Ez a vélt fejlődési irány annyira nem esett egybe a világban jelenleg tapasztalható tendenciákkal, hogy semmi értelmét nem láttam vitát nyitni róla. Csak annyit ümmögtem-hümmögtem, hát az nem lenne rossz! Hanghordozásom azonban jelezte, hogy nem nagyon hiszek ebben az erősen kompromittálódott jövőképből. Szerdahelyi érzékelt ez.

– Maga persze most bolondnak tart! Látom az orrán. De engem hidegen hagy, minek tartanak. Gondolja meg: ha Nagy Theodosius római császár idején csevegnénk, s én azt fejtegetném, hogy az egész római kultúra a fejlődés mellékútvonala, a rendszer természeténél fogva képtelen tovább fejlődni, vagyis rövidesen összeroppan, és minden visszakanyarodik a barbárok törzsi társadalmaihoz, maga azt mondaná, ez a Szerdahelyi egy fantazta. Még hogy a birodalom összeomlik! Még hogy a barbárok jelentik majd a kiindulópontot, ahonnan az új fejlődés elindul! S egy évszázad se kellett ahhoz, hogy Odoaker elkergesse az utolsó császárt, Romulus Augustulust. [...]

– Arra a kérdésre, hogy ki ma a jó író, egész egyszerűen nem lehet válaszolni. Az irodalmi élet úgy szét van verve, hogy nem tudunk róla, hogy kik vannak, kik nincsenek. Lehet, hogy van ötven jó író. [...] Lehet, hogy nincs egy se. [...] Ki tudja? Korábban, ha feltűnt valami az irodalmi életben, ami csak egy kicsit is érdekes volt, izgalomba jöttünk. Úgy éreztük magunkat, mint a csillagvizsgálók, amikor egy új bolygó jelenik meg a távcsövük látóterében. Harsonát fújunk, így az olvasóközönség azonnal tudomást szerezhetett a lapokból, a kritikákból, hogy mire érdemes odafigyelnie. Ma viszont a folyóiratok pusztá klikkorgánumok. A különböző, csak a konkra: kuratóriumi tagságra, kitüntetésre, ösztöndíjra leső klikkek között pedig a mesterségesen szított zsidó-gój ellentét miatt megszűnt a legminimálisabb kommunikáció is. [...] Ki ma az író? Adjak egy definíciót? [...] Író az, aki legszívesebben egy kanál vízben megfojtaná az író társát! [...]

– Nézze! Én nem mondom, hogy nem voltak a kádári időkben is önjelölt szerzők, akiknek a kutyaütően rossz verseire és a bődületesen rossz prózáira tényleg kár lett volna papírt és nyomdafestéket pazarolni. [...] Ilyen értelemben persze hogy szelektáltunk. De csakis ilyen értelemben.

Nem voltam rá felkészülve, hogy pont egy esztétával keveredjek esztétikai természetű vitába, ám azért magamban, igenis tamaskodtam: „Mindazt, amit mond, mi se cáfolja jobban, mint éppenséggel az ő költői pályájának az elakadása!” Ekkor, a több mint tizenöt éves kudarcorozatnak ezen a pontján ad fel mindent, amit korábban piócaszivóssággal, rögeszmés makacssággal el akart érni. Szögre akasztja a lantot. Megszűnik önmagát költőnek tekinteni, hiszen semmi reménye nem lehet arra, hogy mások valaha is annak fogják tisztelni. Megrázó olvasmányélmény volt Szerdahelyi István önéletrajzi könyve. De hát hol rontotta el Szerdahelyi? – próbálom elemezgetni. [...] A születését, azt mindjárt piszokul elszurta. Budai úrigyerekként látta meg a napvilágot, ami később, az 1950-es években, a szárnypróbálgatásai idején nem volt éppen előny. Egyszer nyíltan a szemébe is vágták, hogy bár az írásai egyébként nyomdaérettek lennének, a megjelenésnél előnyben kell részesíteni a munkás- és parasztszármazású fiatalokat az értelmiségi családok sarjaival szemben. Káderlapját nemcsak édesapja, Szerdahelyi Mátyás foglalkozása pettyezte be (egy irredenta szellemiségű intézmény, a Julián Iskola Egyesület igazgatója volt a II. világháború előtt), hanem az is, hogy az apja 1956-ban disszidált. A végső verdikt vele – vele, a meggyőződéses kommunistával! – szemben az volt, hogy a versei kötetben való megjelentetéséről szó se lehet, mert a közlés minimális feltétele, hogy a szerző tolerálja a szocializmus létét.

Más kérdés, hogy neki azért még volt egy dobása. Azt megengedték, hogy előbb lexikonszerkesztő, irodalmi kulimunkás, aztán később egyre rettegettebb hírű kritikus, esztéta legyen – s egy idő után megkerülhetetlen tényezője lett a szocialista kultúrpolitikának. Látnoki szavaknak bizonyultak ezek a hajdani fenyegetőzései:

– Látom, ti semmiképpen sem akarjátok megengedni, hogy költő legyek. Nyilvánvalóan azért, mert félték a tehetségemtől. Csakhogy így sokkal nagyobb veszélybe kerültök, mert kritikus leszek, és megírom, hogy milyen tehetségtelenek vagytok. [...]

Sokan öskövületnek tekintették, aki gátolta számos kiugró tehetség indulását. A posztmodern fordulatot is megakadályozta volna, hogyha rajta múlik. Ráadásul durva, mint a tapló – mondták. Azért nem

mindenki egyformán vélekedett róla. Egy korábbi munkatársa így fogalmazott:

– Ártott, de legalább tudott. Olyanok is akadtak, elismerték kiváló intellektusát, páratlan műveltségét és verstani ismereteit, de úgy beszéltek róla, mint aki eladta a lelkét az ördögnek. [...]

Szerdahelyi olvasottsága, imponáló műveltsége birtokában lenézte azt a hatalmi elitet, amelyhez jómagya is tartozott. Még amiből éltek, a marxizmus–leninizmust is csak felszínesen, a szólamok szintjén ismerték! – jegyezte meg róluk helytelenítően. [...]

– De Aczél György, a művelődéspolitikai első számú irányítója, úgy tudom, azért egy nagyformátumú egyéniség volt. Legalábbis így maradt meg sokak emlékezetében. Szerdahelyi István elmosolyodott – ahogy már azon szoktunk mosolyogni, hogy a másik milyen egetverő ostobaságokat tud mondani. Megállapítottam, hogy a maga idejében bizonyára nagy szívtipró lehetett, hisz egész sármos jelenség, amikor mosolyog. Nemcsak egy nőnek, de egy férfinak is nagyon jól tud állni, ha gödröcskék jelennek meg az arcán.

– Aczél?! – ízlelgette a nevet, mintha csak egy akarátán kívül a szájába került falat lenne, amelyről el kell döntenie, édes-e vagy keserű. – Aczél egy primitív, műveletlen alak volt, a közvélemény szemében csakis azért tűnhetett műveltnek, tájékozottnak, mert Király Istvánnal íratta meg a beszédeit. Ugyanakkor Aczél politikai zsenije előtt le kell borulni. Tanítani kellene, ahogy mindig jó érzékkel le tudta szalámizni a maga nagy hatalmú ellenfeleit. [...] Nekem mindenesetre óriási csalódást okozott, amikor bemutatkozó látogatáson fogadott, mint a *Kritika* című folyóirat újonnan kinevezett főszerkesztőjét.

– Miért?

– Arra számítottam, hogy a kultúrpolitika aktuális problémái lesznek majd terítéken, illetve a lap irányvonalával kapcsolatban ad majd instrukciókat. Ehelyett a tanácsai kimerültek ilyen hülyeségekben: – Tartózkodjon az italtól! Ne ragadtassa magát nemi kilengésekre! Vigyázzon, hogy mindig rendben legyenek a fogai!

– Szerintem Aczél György viselkedése önnel szemben azt kívánta kifejezésre juttatni, hogy hagyja önt szabadon, a legjobb meggyőződése szerint dolgozni. Hogy nem óhajt kézi vezérléssel irányítani. [...] Vagy utóbb mégis voltak konfliktusaik?

– Utált engem. Ki nem állhatott. Különösen az 1970-es években a Juhász Ferenc költészetével kapcsolatban indított *Kritika*-vita miatt. Juhász Ferenc igen jól feküdt Aczélnál. Közeli barátok voltak. Így hosszú ideig egyetlen rossz szót se lehetett mondani róla, pedig az

eposzai egyre zavarosabbakká váltak, hovatovább már szabadversbe írta a Brehm-et. [...] Amikor én csak annyit indítványoztam, hogy mérlegre kellene tenni, mit ér az, amit összeír, azonnal lehazaárulóztak és kiszavaztak a választmányból. [...] Aczél elvtárs a besúgói révén már jóval a nyomdába adás előtt tudta, hogy tanulmányt készülünk megjelentetni Juhász Ferencről, s megpróbált lebeszélni. Nem állítottam le a cikket. Publikáltuk!

– Nem lett belőle baja?

– Felülről nem kaptam dorgatóriumot. Inkább csak alulról fenekedtek rám.

– Hogy érti ezt?

– Sokan, a tudatlanabbak vagy a végzetesen naivak azt hiszik, hogy a Kádár-korszakban mindent a pártközpont és a Kiadói Főigazgatóság döntött el. Pedig a mindennapok szintjén, az irányító apparátus közvetlen csavarjaiként és fogaskerekeiként a szépirodalmi kiadók lektori pozícióit megszálló nímándok dirigáltak, s persze ők vonítottak ekkor is egy jó nagyot, mert a klikkérdéseiket érte sérelem.

– De hát akkor ki igazodott kihez? A fark csóválta a kutyát?

– Hol a kutya csóválta a farkát, hol a fark a kutyát. Mindenesetre az 1970-es évektől már színes volt a kultúrpolitika. A központi irányítás szétesett. Minden kiadó szemétdombján az éppen ott ülő kakas volt az úr.

– Tehát önállóan dönthettek abban, hogy kit adjanak ki és milyen példányszámban?

– Kevés kivétellel igen. Persze mindig voltak beszari alakok, akik kétes esetekben igyekeztek egy felső jóváhagyással, egy végső ámmennel lefedni magukat, nehogy esetleg megüssék a bokájukat. De a többség már rájött, hogy lazult a póráz. [...] Nem sok esetet tud mondani, hogy menesztettek volna valakit. Alig voltak botrányok. Már csak azért sem, mert az irodalomnak már rég nem tulajdonítottak akkora jelentőséget, mint az '50-es években. Fontosabb volt egy beatzenész, mint egy koszorús költő. Mint egy Illyés Gyula. Fontosabb volt a szilveszteri kabaré, mint egy művészfilm. Mint egy Jancsó Miklós.

– Akkor tehát csökkent a kockázat is.

– Engem sose zavart a kockázat. Mindig szerettem a veszélyzónákban mozogni. Mindig is az volt a véleményem, hogy mindenkinek annyi hatalma van, amennyit vállalni mer. A magam részéről én sosem ijedtem meg a felelősségtől. Tudtam élni azzal, hogy hatalmam van!

– Mai ésszel is jó lelkiismerettel tud visszatekinteni azokra az időkre?

– Nekem nincs miért rossz lelkiismeretemnek lennie – adta értésemre Szerdahelyi István. Amikor arra módom volt, csupa jó ügyet szolgáltam. A magyar irodalmat. A magyar kultúrát. Lelkifurdalásuknak azoknak kellene lenniük, akik piszkos machinációkkal, aknamunkával kitúrtak engem a hatalomból. Ezzel nemcsak a szocializmus ügyének – arra ugyebár ők magasról tojtak! –, hanem Magyarországnak, a magyar népnek tettek rosszat. [...] Amikor én azt mondtam, hogy bárki megjelenhetett, akkor azt mondtam, hogy a Rákosi-érával ellentétben már abszolút nem számított, hogy ki kinek a fia-borja, ki milyen származású, ki milyen világnézetű. Azt viszont nem állítottam, hogy az ízlés nem jelölt ki határokat. [...] Vannak liberálisabb és diktatórikusabb időszakok. A Rákosi-korszakban például vitathatatlanul kialakult egy stílusdiktatúra. Népies-realisztikus stílust vártak el. A költészetben úgy kellett írni, mint Illyés Gyula, a prózában, mint Illés Béla vagy Szabó Pál. Azok a szerkesztők, akik ennek az irányzatnak a képviselői voltak, 1957 környékén még mindig a helyükön voltak. S mint kísérletező kedvű, modernista szerzőt következetesen elzártak a publikálási lehetőségektől. [...] Bárhova küldtem is a verseimet, ugyanazokba az ízléspreferenciákba ütköztem.

– Tulajdonképpen ma se sokat változott a helyzet – hasonlítottam össze a hallottakat a saját tapasztalataimmal. Csak ma a posztmodernnek áll a zászló. És a realisták azok, akiknek kushadniuk kell.

– Az irodalmi dogmatizmus a későbbiek folyamán sokat enyhült. Akkoriban, a Kádár-korszaknak a konszolidálódott szakaszában, amikor már nekem is meghatározó befolyásom volt a dolgok alakulására, szabad utat engedtünk a legkülönbözőbb törekvéseknek. Virágozhatott minden virág! Nincs amiatt lelki-furdalásom, hogy bárkit is elnyomtunk volna. Az oly sokat emlegetett „támogatott-túrt-tiltott” hármas csak egy legenda. Mindenki támogatott volt, vagy legalábbis túrt. [...]

– Az irodalomban már legalább tíz évvel a politikai rendszerváltás előtt átadták a hatalmat a kultúrpolitika irányítói. Ezt ön, aki közvetlen közletről szemlélte a folyamatokat, vajon mivel magyarázza?

– Mondtam már magának, hogy Aczél elvtárs, a kultúrpolitika elsőszámú tótumfaktuma igen nagy spíler volt. Nem is volt ő igazi marxista. Inkább cionista. Egy zsidó, akinek csak arra kellett a marxizmus, hogy kedvére meghamisíthassa. [...] Ő már az 1970-es évek végén megneszelve, hogy az egész szocializmus úgy, ahogy van, össze fog omlani, nem bírja a gazdasági versenyt a kapitalizmussal, így, jóllehet addig teljes mellszélességgel a népies-realista irányzatot

támogatta, a moderneket pedig üldözte, egész egyszerűen átállt! Addig a főtanácsadója Pándi Pál, az én hajdani főnököm volt. Ekkor Ancsel Évát vette maga mellé. [...] Mellette Aczél György teljesen elbizonytalanodott. Elengedte a gyeplőt, mire a kulturális káderek, még a pártközpontiak is, kezdtek szemérmetlenül átorientálódni, jobbra húzni. Rájöttek, hogy ez a túlélésük feltétele. [...] Elszabadult a pokol. Az Írószövetség egyre radikálisabban szembefordult a rendszerrel. [...] Beindultak a szamizdat lapok, igaz, csak minimális példányszámban és elenyésző társadalmi befolyással. [...] Néhány ellenzéki mind gyakrabban, mind nyíltabban zsidózott. Ezzel paralel feltámadt a zsidó öntudat is. Sose felejttem el, hogy a *Kritikába* egyszer bejött egy vadbarom, ma egyébként kiadóvezető a lelkem, és le szeretett volna közzétenni nálunk egy cikket, melynek az volt a lényege, hogy engedjék szabadon az antiszemita propagandát, hogy a zsidó propaganda is beindulhasson. [...] Kirúgtam a pasit. Úgy, hogy a lába se érte a földet. De sajnos Heller Ágnes is mind többször hangoztatta, hogy az antiszemizmus hasznos, mert egybetartja a zsidóságot. Én meg csak lestem, hova züllött a hajdani szerelmem.

Szerdahelyi szerint '56-ról nem született egyetlenegy épkézláb vers se, frázispuffogató alkalmi verseket, elkent taknyokat közölnek az évfordulókra – jelentette ki.

– Az én '56-os költeményem, amit az események viharában, a történetekkel egy ritmusba kerülve, 1956. október végén vettem papírra, viszont zseniális. Hallgassa csak! Ezt maga is meg kell hallja! Ha nem süket, meg fogja hallani!*

– Ön fegyveresen is küzdött 1956-ban? – léptem tovább.

* Lila lombok alatt rohanunk, / egyedül ez az út a forradalom, / ez az út, hol a tömeg árad, / s útjába állni nincs hatalom;
 ... s ha vörös lobogók vásznát / égeti e gyönyörű órült ősz, / s az ötagú pléhcsillag / mind leszakad, te ne rémüldözz,
 libegő röpcédulák alatt, / egyedül ez az út a forradalom, / hol a leszakadt emeleten / ott lógnak a képek a falakon,
 kizuhan a zongora az útra, / égő tank menekül, leszalad / az aluljárólépcsőn – / s rohan a tömeg, lila lombok alatt,
 a betört kirakatra vigyáz, / koszos, izzad a honszeretettől, / s ingyen kenyeret hajigál / a népnek a nép a szekerekről;
 sose bánd, ha a pléhcsillag / lezuhan a falról, ha a veszte / az ára, hogy újra fényes / legyen az a csillagos eszme:
 mindenkinek egyformán! – / útjába állni nincs hatalom, / rohan a tömeg át a városan, / lobogó gyertyák, forradalom.

– Még csak az hiányzott volna, drágám, én ahhoz öreg voltam! Huszonhárom éves vén csont! [...] Tizenöt-tizenhat éves srácok fogtak pisztolyt, ők hajigáltak Molotov-koktélokot, feküdtek a tankok elé. Nekik még volt vér a pucájukban.

– Szóval akkor „csak” a vers eszközével harcolt az eszményeiért?

– Nem egészen. Például 1956. október 21-én, az alakuló ülésen én voltam az elnöke a Március 15-e Körnek, ami főként a politikusabb Petőfi-kör tagokból verbuválódott. De aztán faképnél hagytam őket, mert egy csürhe banda volt. Az alakuló ülésünkön a követeléseinket kellett volna megfogalmaznunk. Ehelyett összevissza üvöltöztek, a sérelmeiket szajkózták, tüntetést követeltek. A forradalom kitörésekor, október 23-án már nem is velük, hanem külön mentem ki a Bem-szoborhoz. [...] Tagja voltam viszont a Bölcsészkarai Forradalmi Bizottságnak, s bekapcsolódtam a Kuczka Péter-féle Országos Nemzeti Bizottmány tevékenységébe is. Emlékszem, Miskolcra küldtek ki bennünket szervezkedni a későbbi feleségemmel, Passuth Krisztinával, de elaludtunk, így végül mást bíztak meg helyettünk, akit később fel is akasztottak. [...]

– Mit csináltam még ’56-ban? Lássuk csak! – gondolkodott el Szerdahelyi István, mintha csak megakadt volna egy kérdőív kitöltése közben. – Lapot alapítottunk, amiből persze egyetlen szám se jelent meg, mert az események elsodorták. [...] Az utcai gyűjtőládákból pénzt osztottunk a halottak hozzátartozóinak. Röpcédulát gyártottunk, melyben felszólítottuk Nagy Imrét, hogy nyilatkozzon, hogy amikor a statáriumot kihirdette, akkor az ávósok fogságában volt. [...] Ennyi jut eszembe. Ennyi talán elég is lesz forradalmi hőstettnek, főleg, ha figyelembe vesszük, hogy 1956 mindössze két hétig tartott. [...]

Szerdahelyi regénye, a *Golyónyomok*, amely 1940-től indul és 1989-cel végződik, a könyv fülszövegén összegez: „Abszurdum az egész. Éljen a kommunista Nagy Imre, de vesszen minden kommunista. Éljen az ötvenhatos forradalom, ahol minden párt szocialista programot hirdetett, az üzemeket munkástanácsok irányították, és mindenki semlegességet akart. De vesszen a szocializmus, kerüljenek az üzemek magánkézbe, s az ország csatlakozzon a NATO-hoz. A nálunk egy nemzedékkel fiatalabbaktól nem tellett ki egy forradalom. Hát ellopják a miénket, az ötvenhatost.” [...]

– Ott tartottunk, hogy miért lépett be a Pártba? (Amit H. Á. felrótt Önnek.)

– A fennálló hatalmat azért fogadtam el, mert úgy láttam, alapja lehet a jövőbe vezető változásoknak. A politikában a különböző

erőknek ki kell egyeznie ahhoz, hogy tovább lehessen lépni. Meg kell alkudni, ha úgy tetszik. Ne feledje, hogy Kádár alatt a Rákosi-érához képest határozottan javult a helyzet! Már nem kellett félni. Az élet-színvonal emelkedett. Ezt nem csak én értékeltem. Tízmilliónyian értékeltük. Ezért váltottam ki a piros tagkönyvecskémet.

– Aki felrótta, azt én leírtam. Agyalógyultakkal nem tartok kapcsolatot. [...] Az agyalógyult többek között azért is agyalógyult, mert még azt se fogta fel, hogy az, amit akkoriban Pártnak neveztek, valójában Állam volt. Állami feladatokat látott el. Államként szolgálta a társadalmat. A rendet. A biztonságot. A közjót. A császári Kínában mindent áthatott a hivatalviselés, a közszolgálat ethosza. A hivatalnokok, érdemük szerint, úgy jutottak feljebb és feljebb a ranglétrán, ahogy tették le egymás után a vizsgákat. Az én szemléletem is ilyen volt. Egyre többet adok? Egyre magasabbra jutok. Egyre magasabbra jutok? Egyre többet adok. [...]

– Azzal, hogy az Irodalomtörténeti Intézetbe kerültem, nem szüntem meg a *Világirodalmi lexikon* felelős szerkesztőjének lenni, köszönhetően annak, hogy Király István főszerkesztő teljes mellszélességgel kiállt mellettem, világossá tette, hogy vagy velem dolgozhat tovább, vagy lemond. Minden szempontból jól jártam. Ezután már nem munkaköri köteletségemként szerkesztettem a *Világirodalmi lexikont*, hanem megbízási szerződést kötöttem velem, csinos honoráriummal. Nekem nem minden a pénz. Mint ahogy nem minden a nő se. De pénz is, nő is, jó, ha van.

– Az ember azt gondolná, hogy egy lexikon szerkesztése meglehetősen fárasztó feladat. Kiszívja az ember összes energiáját.

– Az én erőmből még arra is futotta, hogy a bölcsészkar esztétika tanszékén is tanítsak. Emellett megjelent számos cikkem, tanulmányom. Birtam az iramot. [...] Az egyik nap aztán odajött hozzám egy, a párthierarchiában igen magas pozícióban lévő jóakaróm, s fennhangon elújságolta: – Fiam! Én nagy embert csináltam belőled! Csak még azt nem tudom, hogy mit. [...] Kiderült, hogy Aczél elvtárs leinformált, nyilván valami bizalmi állásra szemelt ki. Ezután nem sokkal Pándi Pál behívatott a *Kritikába*. Felajánlotta a főszerkesztő-helyettesi posztot. Gondolkodás nélkül igent mondtam. Ekkor lett belőlem vezető káder.

– Könnyen beletanult az új funkciójába?

– Mi az hogy! Nekem a seggem okosabb, mint másoknak a feje! Ne vihogjon, mert tényleg okosabb! [...] A lapot gyakorlatilag én szerkesztettem a Pándi által megadott keretek között. Az úgy-

nevezett kulturális étellel is én tartottam a kapcsolatot. Jártam a pártközpontba, jártam a szerkesztőségi értekezletekre. Hamarosan bevontak a pártközponti munkákba is, olyasmikbe, hogy dolgozzunk ki ideológiai irányelveket a Párt számára. Tehát a pártközpont külső munkatársa lettem. [...] Az 1970-es évek végén aztán megint léptem egyet előre a ranglétrán. Amikor Pándi Pált átvitték a *Népszabadság* szerkesztőbizottságába a kultúrrovat vezetőjének, kineveztek a *Kritika* főszerkesztőjévé. [...] Maga, ifjú barátném, el se tudja képzelni, micsoda rang volt ez! Elég, ha csak annyit mondok, hogy még mikor csak főszerkesztő-helyettes voltam a *Kritikánál* és át akartak csábítani a Művelődési Minisztériumhoz államtitkárnak, azzal utasítottam vissza az ajánlatot, hogy: – Ne nevetessétek ki magatokat! [...] Ők meg mentegetőzésre kényszerültek, s azt mondták, hogy gondolták, hogy nem megyek át alacsonyabb beosztásba. Az irányításom alatt lévő *Kritikában* hatalmas vitákat rendeztünk. Arról magának is hallania kellett, hogy volt egy olyan kiemelkedően nagy jelentőségű, össztársadalmi hatású vitánk, hogy áru-e a kultúra. A legtöbb nagyágyú, akit megszólaltattunk, azt mondta: nem. Nem áru! Én magam is úgy foglaltam állást, hogy a gazdasági szempontok a művelődéspolitikai szempontoknak szigorúan alárendelten s csak az utóbbiak érdekében működhetnek. Más szóval: a szocializmus attól szocializmus, hogy a kulturális termékek átlagárait a széles néptömegek számára elérhető módon állapítja meg. [...] Szokott maga könyveket vásárolni?

– Egyre kevésbé. Túl drágák.

– No, erről beszélek! Akkor egy segédmunkás is halomra vásárolhatta a könyveket, már amennyiben erre, és nem a kocsmázásra volt igénye. [...]

– A szolgálati autómát kizárólag hivatalos célra használtam, magáncélra soha. Sosem tettem be a lábamat a pártüdülőbe. Senkivel se kerestem a kapcsolatot a fejesek közül. Mindig a titkárnőkkel és a sofőrökkel ebédeltem. Így aztán, mivel a titkárnők mindent tudnak, pontos információim voltak arról, hogy Kádár milyen beteg, hogy öngyilkossági gondolatok foglalkoztatják. Ez fölvillanyozott! Hogy meglegyintett-e a változások előszele? Az újsággal a kezemben a változás én magam voltam! [...]

– Az *Új Fórummal*, ami 1989. május 1-jével indult, megcsináltam a világ legjobb lapját! A legfontosabb az volt, hogy az embereimet fanatizáljam. A jogelődünk, a megszüntetett pártlap összes munkatársát átvettem, és a nevükben rögtön függetlenségi nyilatkozatot tettem. Azt mondtam nekik, hogy eddig, mint rabszolgák dolgoztak, de a

személyemben eljött a felszabadítójuk. Én nem oktrojálom rájuk a véleményemet. Az összes vitás kérdést szavazással fogjuk eldönteni, s ha alulmaradok, lehet, hogy hülyéknek, barmoknak fogom lehordani őket, de alávetem magam a többség akarátának. [...] Az újságíró kollegáim meg is hálálták a bizalmamat. Azokban a forrongó időkben, amikor gombamód alakultak a pártok, az ilyen-olyan világmegváltó csoportosulások, elmentek minden párt vezető értelmiségijehez, meginterjúválták őket, mit akarnak, és természetesen megszólaltatták a Párt valamennyi frakcióját is, úgyhogy hű képét tudtuk adni a párhuzamosan zajló változásoknak. [...] Tudja, néha elgondolom, hogy mi lett volna, ha akkoriban kineveznek a *Népszabadság* élére. Nem a bárgyú önfeladást képviseltem volna, azt elhiheti. De nem ám! Olyan debattőr lapot csináltam volna belőle, hogy csak na! Lelepleztem volna, hogy azok, akik most a legnagyobb antikommunisták, egytől egyig ávosok kölykei. [...] A Pártban közben mindenki elkezdte sütogetni a maga peccsenyéjét. Kaméleonhoz méltó színváltási gyakorlatokat végeztek, hogy átmentsék magukat. Tudvalevő, hogy nem más, mint a kommunista elit döntötte meg a saját egyeduralmát, csakhogy kapitalistává lehessen, vagy legalábbis a kapitalizmust újra meghonosító politikai elitbe tartozhasson. [...]

– Eljött 1989 novembere. A puccskongresszus alatt, a Magyar Szocialista Párt megalakításával egyidejűleg határozatot hoztak az *Új Fórum* ügyében. Kimondták, hogy az *Új Fórum* az újonnan megalakult párt központi lapja, s hogy én maradtam a főszerkesztő. [...] Hamarosan azonban szálka lettem az átállók szemében. Nem voltam ugyanis hajlandó az *Új Fórumot* szembeállítani a megmaradt Magyar Szocialista Munkáspárttal, azokkal, akik a kocka fordultán nem tagadták meg rögtön a meggyőződésüket. Elmentünk az ő alakuló kongresszusukra is. Interjút csináltam Grósz Károllyal. A teoretikusaikat is megszólaltattuk. [...]

– 1990 májusában, az MSZP II. kongresszusa alkalmából utoljára megjelent lapszámunkban elbúcsúztunk az olvasóinktól. Én meg odamentem az elnöklő Horn Gyulához, és odavágtam neki a tagkönyvemet. – Egy igazi Sztálint még csak szolgálja az ember, de egy zseb-Sztálint nem! – mondtam, és sarkon fordultam. [...] Egyébként az elnökség javaslata ellenére a kongresszus nem szavazta meg a lap megszüntetését. [...]

– Egy esztétától mindent elvehetnek, csak az ízlését nem! – tudtam meg Szerdahelyi Istvántól. [...]

– Szóval úgy érzi, hogy ön, a marxista esztéták közül az egyik [...]?

– Jézusom! Nem is tudom, milyen jelzöt használjak [...], mondjuk legyen az, hogy a legelkötelezettebb [...]. Nem is a rendszerváltásba bukott bele, hanem Esterházy Péterbe?

– Tulajdonképpen igen. Ha egy görög tragédiának fogjuk föl az életemet, akkor ez volt „a tragikai vétség”. Akkor kezdtek el engem ki-rekeszteni az irodalmi életből, még jóval a rendszerváltás előtt, amikor írtam egy cikket ez ellen az egész álmodernkedés ellen, *A posztmodern stílusdiktatúra felé** címen. Hatalmasat szólt! [...] Megírtam, hogy ezek a posztmodernnel takarózó percmemberkék szélhámósok, jelentéktelen nímándok, az egész posztmodern egy oltári nagy blöff, az a kritikusi banda pedig, amely általuk kapaszkodott föl az uborkafára, szűk látókörű, csak a német irodalomelmélet egy igen kis szegmensére van némi rálátása, francia és angolszász irodalomelméleti műveket pedig még csak a kezükbe se vettek. [...]

– A tragikomikus az egészben az, hogy ők, akik arról nyavalyogtak, hogy a marxizmus egyeduralomra tör és lesöpör mindenkit, aki nem a híve, most ugyanúgy az „egy igaz eszme” papjainak esküdtek fel, s ugyanúgy üldözik az eretnekeket. Valójában arról van szó, hogy a személyes érvényesülésükre használták fel a posztmodern hadovázást. Amióta pedig ezt elérték, foggal-körömmel ragaszkodnak hozzá.

– Nem bánta meg, hogy nem csatlakozott hozzájuk? Elvégre nem ön lett volna az egyetlen, aki a marxizmusát egy divatosabb irányzatra cserélve átáll a győztesekhez.

– Túl jó ahhoz az ízlésem és túl rossz a gyomrom, hogy a szolgáltatukba álljak. Maradok a saját álláspontomnál, még ha ennek az is az ára, hogy engem mint „kulturávóst” emlegetnek a hatalomra jutott posztmodern szerzők és készséges lakájaik. [...]

Szerdahelyi *A még létező kapitalizmus: fogalmi elemzés* (2007) című könyve „A piacgazdaság mint a kapitalizmus álneve” című fejezetben ekként magyaráz: „Ha a piacgazdaság fogalom különféle értelmezéseit áttekintjük, a sort a posztkommunista politikai osztály retorikájával kell kezdenünk, amely egyebet se tesz, mint litániaszöveggként hajtogatja a piacgazdaság varázsigejét, s folyton azt firtatja, mi áll összhangban a piacgazdálkodással, és mi ellentétes vele. Ennek nyilvánvaló oka az, hogy a kapitalizmus szó használata ugyanolyan ildomtalaná vált, mint – mondjuk – a „bugyi”, amely helyett jobb társaságban „női alsó

* Valójában „A neoavantgardista stílusdiktatúra esélyei” című cikkről van szó, amely a *Népszabadság* 1984. január 14-i számában jelent meg – a szerk. megj.

fehérmű"-t mondunk. Ha egy politikus vagy újságíró azzal érvelne valami mellett, hogy az a kapitalizmus érdekében áll, igen kevés megértésre találna a néptömegek körében. A kapitalizmusról ugyanis köztudott, hogy olyasvalami, ami a kapitalistáké. Amennyiben viszont a piacgazdaság érdekeire hivatkozik, mindenki bólogatni fog. Mert ha nem is tudható, miről beszél, annyi világos, hogy a piactalan gazdaság jelszavát még egyetlen társadalmi mozgalom plakátjai se hirdették meg, következésképpen a piacgazdaság valami általánosan elfogadott dolog lehet, olyasmi, mint a tiszta erkölcs vagy a keresztényi szeretet."

Ezen könyve tanúbizonysága szerint Szerdahelyi Istvánnak az a véleménye, hogy az 1980-as évek végétől Kelet-Európa – így Magyarország – történetét már sokkal inkább Washingtonban, a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap irodáiban írták, mintsem Moszkvában, mivel a szocialista káderek dilettantizmusa oda vezetett, hogy lakosságuk életszínvonalát csak nyugati kölcsönökkel tudták fenntartani. A szocializmus belebukott az adósságcsapdába. Alkalmazkodnunk kellett a Nemzetközi Valutaalap utasításaihoz, melyek a neoliberais gazdaságpolitika kísérleti terepévé tették a régiót, a honi közgazdász szakma készsége asszisztenciája mellett.

Visszaemlékeztem, hogy Szerdahelyi István az egyik első találkozásunkkor önmeghatározásként ezt emelte ki magáról:

– Kommunista vagyok. Jobban, mint valaha. Hiszek abban, hogy egyszer még eljön egy olyan társadalom, mely nem a formális, hanem a valódi egyenlőségen alapul. [...] A szerző ellenvetéseire reagálva pedig ezt mondta:

– A Szovjetunió sok mindenre bizonyíték, de arra nem, amit maga sugallni akar – tromfolt le Szerdahelyi. – Az, hogy ott, egy félféudális, ázsiai tunyaságú birodalomban elrontották, semmit se mond a kommunizmus megvalósíthatóságára nézvést. Amerikában kell megpróbálni! Ott lennének meg a feltételek.

A sosem létezett szocializmus (2005) című művéből is ki-kisejlik ez a meggyőződés. A könyv – amelynek fő mondanivalója az, hogy a létezett szocializmusnak azért kellett elbuknia, mert a félművelt, dilettáns káderarisztokrácia háttérbe szorította az értelmiségi elitet, s ebből adódóan szellemiekben egyre behozhatatlanabban leszakadtunk a Nyugattól – azzal zárul, hogy a szocializmus vagy egyetemesen érvényre jut, és a föld minden térségére kiterjed, beleértve a világ legfejlettebb tőkés országait is, vagy nem következik el soha. Jövője tehát az Egyesült Államokban dől el.

– Manapság mindig Klebelsberg Kunót veszik elő, mint nagy kultúrpolitikus! És mi? Mi, akik a szocialista időkben „művelt népet” csináltunk félanalfabétákból, mi hol vagyunk? Mi sose látott mértékben dotáltuk a kultúrát. Mi investáltunk bele. Ott volt Kádár János, aki személy szerint nem túl sokat fogyasztott az emberiség kultúrjavaiból, de megértette, hogy a kultúra nemcsak a társadalmi szervezetség öntőformája, hanem húzóágazat. Ahány film akkor készült! Ahány könyv akkor megjelent – akár százezres példányszámban! Mi nem kultúrzsennyet zúdítottunk a jónépre. Mi nem konzumidiótákat akartunk kinevelni. [...] Én már akkor, kortársként megjósoltam, hogy az Aczél-korszak a magyar kultúra egyik aranykorának fog számítani. Ebben az aranykorban, a rendszer egyik működtetőjeként, én is benne voltam, és ezt nemhogy nem tagadom, de büszke vagyok rá! Ha pedig hagytak volna még jobban kiteljesedni, akkor még többet tehettem volna akár Magyarorszáért, akár a szocializmusért, akár a kiművelt emberfőkért. Az én életemnek az volt a tragédiája, hogy túl okos voltam. Le tudtam iskolázni, porig tudtam alázni az összes ellenfelemet. Állandóan szembesítettem őket azzal, hogy milyen hülyék és milyen elvtelenek. Rettegtek tőlem. Aztán összefogtak ellenem és kitérték a nyakamat.

– Hetvenvalahányéves fejjel már csak egyet szeretnék megérni. Nem. Nem azt, hogy ott lehessenek az unokáim lakodalmán. Mi a francot keresnek én az unokáim lakodalmán? Mi dolgom lenne nekem ott? [...] Hanem azt szeretném még megérni, ezért szedek marokszámra gyógyszereket, vállalok sugárkezeléseket, hogy azok, akik a korszerűtlenség jelszavával lebunkósbotoztak engem, kitessékelték a kultúrpolitika centrumából, a nagybetűs Hatalom közelségéből, ugyanolyan sorsra jussanak, mint én. Ők is legyenek korszerűtlenek az utánuk jövők szemében. Az új nemzedék már ne nyelje le a békát. Az ő idegen szavakkal áltudományoskodó és értelmetlenné nyomorított tolvajnyelvüket. Posztmodern hadovájukat. Tartsa annak, ami! Bezápult, ódontságban az *Ómagyar Mária-síralommal* vetekedő „nyelvelmélek”-nek. Ha ez bekövetkezne, akkor nem hiába éltem. Akkor nem hiába küzdöttem.